

संपादकीय

॥ न मे भक्त प्रणश्यति ॥

विनाअनुदान शिक्षणात अनुसंधान अशक्य

विद्यापीठांमधून पुरेसे संशोधनात्मक अभ्यास होत नाहीत.ही काही नवीन गोष्ट ठरत नाही. आपल्या देशात केवळ पदवीधर निर्माण करण्याच्या फॅक्टच्या आहेत परंतु जगाच्या तुलनेमध्ये नवनवीन संशोधन करणारे अभ्यास होत नाहीत ही वस्तुस्थिती आहे. पंजाबमध्ये भरलेल्या १०६ व्या इंडियन सायन्स काँग्रेसमध्ये याबाबतची खंत व्यक्त केली गेली. अगदी उद्घाटनाच्या भाषणातच नरेंद्र मोदी यांनी भारतातील विद्यापीठे संशोधनाच्याबाबतीत कमकुवत असल्याचे मत व्यक्त केले. कारण लालबहादूर शास्त्रींनी जयजवान जयकिसान असा नारा केला होता. त्याला जोडून आता जय अनुसंधान अशी घोषणा मोदींनी जोडली. परंतु लालबहादूर शास्त्री यांचा लौकिक त्याकाळची परिस्थिती, त्याकाळचे राजकारण खूप वेगळी होती. देशासाठी समर्पण करणे अन्न आणि संरक्षण या क्षेत्रात देशाला सुरक्षित करणे या गोष्टीला प्राधान्य दिले जात होते. त्या काळामध्ये अन्नधान्यासाठीमुद्दा परदेशावर अवलंबून राहावे लागत असे. त्यामध्ये स्वयंपूर्णता यावी, देशात अन्नधान्याचे भरपूर उत्पादन व्हावे म्हणून त्यांना जयजवान ही घोषणा द्यावी लागली आज काळ बदलला आहे. अन्नधान्याच्याबाबतीत देश स्वयंपूर्ण झाला आहे. उलट आपल्याकडचा ज्यादा अन्नसाठा आपण इतर देशांना निर्यात करत असतो. आताचे युग विज्ञान तंत्रज्ञान युग असल्यामुळे जगातल्या सर्व प्रमुख देशांमध्ये काही ना काही नवीन संशोधन घडत असते. अशा या विज्ञान संशोधनामध्ये जी काही प्रमुख पाच दहा राष्ट्रे आहेत. त्यात भारताचाही क्रमांक लागतो. तरीदेखील लोकसंख्येचे प्रमाण आणि शिक्षणाचा दर्जा त्याचा विचार केला तर भारतात अधिकाधिक संशोधक निर्माण होणे काळाची गरज ठरते. देशभरात आठशे विद्यापीठे आहेत. जवळपास पाच ते सहा लाख महाविद्यालयांमधून दरवर्षी तीस लाख विद्यार्थी पदवी प्राप्त करीत असतात. परंतु यात किती लोक संशोधन करतात. शास्त्रज्ञ होतात किंवा जगाच्या पाठीवर आपल्या बुद्धिमत्तेची छाप उमटतात. या दृष्टीकोनातून शोध घेतला तर समाधानकारक चित्र दिसत नाही. तीस लाखांमधून दरवर्षी किमान तीन हजार तरी संशोधक निर्माण व्हायला हवेत आणि त्यांच्या संशोधनातून भारताला विज्ञान तंत्रज्ञानात आपलेही वर्चस्व निर्माण करता यावे. इतकी सकारात्मक परिस्थिती निर्माण होण्याची आवश्यकता आहे.

आजचे शिक्षण प्रोफेशन

मराठीमध्ये कळते पण वळत नाही अशा अर्थाची एक म्हण आहे किंवा नाव सोनूबाई पण हाती कथलाचा वाळा अशी भारताची परिस्थिती आहे. गुणवत्ता आहे. बुद्धिमत्ता आहे. परंतु त्याला योग्य तो वाव मिळत नाही. पुरेशी संधी दिली जात नाही. म्हणजेच त्या बुद्धिमत्तेला समजून घेणारी व्यवस्थाच आपल्याकडे नाही. सव्वाशे कोटी लोकसंख्या असलेल्या देशात शिक्षण हे मिशन मानले जात नाही. तो केवळ प्रोफेशन झालेला आहे. विद्यापीठांमधून आयआयटीजमधून किंवा आयआयएममधून किती विद्यार्थी गुणवत्ता प्राप्त करतात. याची क्रमवारी

लावली जाते पण कितीजणांच्या संशोधनाला मान्यता मिळाली किंवा त्या संशोधनाचा प्रत्यक्ष व्यवहारात किती उपयोग झाला याचा शोध घेणारी व्यवस्थाही दिसत नाही. आयआयटीमधून किती विद्यार्थ्यांना किती मोठ्या पगाराचे पॅकेज मिळाले यावरून त्या आयआयटीजची गुणवत्ता जोखली जाते. परंतु पॅकेज हे काही गुणवत्ता मोजण्याचा मापदंड ठरू शकत नाही. मुंबई आयआयटीतून किंवा मुंबई विद्यापीठाच्या विज्ञान किंवा तंत्रज्ञान विभागातून किती संशोधक तयार झाले. आणि अशा संशोधनांना मान्यता मिळाली हे तपासले जाणे जास्त महत्वाचे आहे. खरे सांगायचे तर संशोधक निर्माण व्हावेत अशा पध्दतीची शिक्षण व्यवस्थाच आपल्याकडे नाही. आपला असा समज आहे की संशोधक हा महाविद्यालयात किंवा पदवी शिक्षणामध्ये आकारला येतो. हा सर्वात मोठा गैरसमज म्हणावा लागतो. मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात. या उक्तीप्रमाणे माध्यमिक शिक्षण घेत असतानाच संशोधक वृत्ती असलेले विद्यार्थी ओळखता येऊ शकतात आणि असे विद्यार्थी शोधण्याचे, आणि शोधल्यानंतर त्याला त्या क्षेत्रात अधिक चांगली संधी उपलब्ध करून देण्याचे दायित्व त्या त्या शाळांनी उचलले पाहिजे. परंतु असा कोणताही दृष्टीकोन पाहायला मिळत नाही. शाळांना किंवा विद्यापीठांना मोठी नावे दिली जातात, आंतरराष्ट्रीय दर्जाचा बेगडीपणा दाखवला जातो. पण विना अनुदानित संस्था अनुसंधान करणाऱ्या विद्यार्थ्यांची निर्मिती करू शकत नाहीत. त्यांना फक्त अनुदान गोळा करण्यातच स्वारस्य असते.

पदवी अभ्यासक्रमातच संशोधन

अणुऊर्जा आयोगाचे माजी अध्यक्ष अनिल काकोडकर यांनी एका कार्यक्रमात याच गोष्टीवर समर्पक भाष्य केले होते. विज्ञान किंवा अभियांत्रिकी क्षेत्रातील पदवी अभ्यासक्रम हा संशोधक निर्माण करणारा असला पाहिजे असे मत त्यांनी व्यक्त केले होते. याकरीता थेट अकरावी बारावीपासूनच एका विशिष्ट विषयावर संशोधन प्रकल्प अहवाल तयार करून त्याचा सखोल अभ्यास करण्याची संधी उपलब्ध करून दिली पाहिजे. पदवी परीक्षेच्या शेवटच्या वर्षी विद्यार्थ्यांना कुठल्या तरी एका विषयावर प्रोजेक्ट करायला सांगितले जाते आणि ती एक औपचारिकता पार पाडली की त्यांचेही काम संपते. ही अत्यंत घातक पध्दत आहे. असे काकोडकरांनी म्हटले होते याचा अर्थ निदान विज्ञान तंत्रज्ञान क्षेत्रातील पदवी अभ्यासक्रमाच्या पहिल्या वर्षापासून संशोधक घडवणारे किंवा संशोधनाला चालना देणारे अभ्यास राबवले गेले पाहिजेत आणि तसे प्रयत्न झाले तर केवळ नोकरीसाठी घेतले जाणारे शिक्षण हे संशोधनासाठी म्हणजेच अधिकाधिक लोकांना नोकऱ्या देण्यासाठी घेतले जाऊ शकेल. या पध्दतीचा दृष्टीकोन अतिशय गांभीर्याने रुजवण्याची गरज आहे. अगदी हजारो वर्षांपासून उपलब्ध असलेल्या प्राचीन विज्ञानाचे जरी नव्याने संशोधन केले तरी कितीतरी मोठे संचित हाती लागू शकते. मात्र अनुदानावरचे शिक्षण हे अनुसंधान घडवू शकणार नाही हे शल्यही लक्षात घेतले पाहिजे.